

II. Rákóczi Ferencz mint szónok.

I.*

Szótól a tettig rendesen nagy köz van. Rákóczi azok közé tartozott, kik szavaik és tetteik közt a távolságot nem ösmerték. Forradalmakat, szabadságharczokat voltaképpen azok indítanak, kiknek szavát olyan gyorsan követi a tett, mint a „Tűz!” vezényszót a lövés. „Az isteni gondviselés — mondta Rákóczi önmagáról¹ — elküldött a puszta hazába, hogy fegyverre és szabadságra hívó szózat legyen. És meghallá ezt a szózatot az ország minden népe. A nemes szívek lánggra lobbantak a szabadság nevére és siettek fegyvert fogni annak visszanyerésére.“ Ez bizonyára nem tartozik ama szóvirágok közé, melyek szép dolgok ugyan, de nem pótolják az igazságot. Csak másfél század mulva akadt szónok, ki beszéde erejével a magyar népet úgy tudta lelkesíteni. Annak a jelenetnek, a mikor Klímieczben 1703 június 14-én a szegény jobbágyok leborúlnak Rákóczi előtt, ki hazaszeretetet és szabadságot hirdet nekik, csak egyetlenegy párja van az újabb magyar történelemben: Kossuth Lajos czeglédi beszéde 1848 szeptember 24-én, mely 12.000 honvédet állít talpra. Azt a hatást, melyet Rákóczi a sárospataki országgyűlésen 1708 november 28-án ért el, mikor beszédére a Rendek életöket és véröket ajánlották a hazáért, a híres pozsonyi jelenetnél jobban még csak egy ember közelítette meg: Kossuth Lajos, a ki 1848 július 11-én 200.000 embert kérvén a haza védelmére, valamennyi képviselő esküire emelte kezét és úgy kiáltotta: „Megadjuk!“ Caius Mucius szavait másfél század alatt csak két ember ismételhette úgy, hogy szavaik és cselekedaik közt meglegyen az elszakíthatatlan kapcsolat: Rákóczi 1707 június 6-án a függetlenségi nyilatkozat kimondása előtt egy nappal és Kossuth 1849 április 14-én a függetlenségi nyilatkozat indítványozásakor. A költő, a ki dicsőítette Kossuthot, valóban Rákóczival mérte őt össze:

Szónok, kitől a zsarnok vére fagy,
Rákóczi égből kitört lelke vagy!”

Azt a csodálatos hatást, melyet nemzetére gyakorolt, egyik sem csupán szava erejével érte el; írói, egyéni, forradalmi tulajdonságaik együttvéve tették mindakettőt, sőt — egyideig úgy látszott — Rákóczit fejedelmi származása egymaga is megteheti a nemzet vezérének.

* Mutató II. Rákóczi Ferencz életrajzából.

¹ Rákóczi Emlékiratai, 79. l.

Rákóczi, mondhatni, a vérbeli szónokok közé tartozott. Születés, családi hagyományok maguk is arra kötelezték, hogy a szó erejét hatalma növelésére használja. Csak tízesztendő volt, mikor egyik kezében lova kantárát, a másikban fejedelmi buzogányát tartva, csinos beszédben köszönte meg a kapitányoknak és hadnagyoknak, hogy édes anyja vezetése mellett Munkács várát megtartották a magyar szabadságnak. Erre a szónoklatra, valamint az anyja nevenapján mondott szép köszöntőre még bizonyosan nevelője, *Badinyi János* tanította. A szónoklatnak, e művészetnek, legegyszerűbb szabályaival csak három esztendő múlva, 1689-ben, a neuhausi gimnáziumban ösmerkedett meg. Egy esztendő múlva ott a záróvizsgálaton mint latin szónok kellemes feltűnést keltett.

De nem Quintilianus, nem is Cicero vagy Caesar tanulmányozása tette azzá, mivé ezen a téren lett. *Latinúl*, noha a latin szó mindenütt járt, később, a közpályára lépve, csak idegenek előtt beszélt, pl. az 1710 januárius 21-iki hadiszemlén lengyel katonáihoz; de ugyanakkor svéd zsoldosaihoz *francziáúl*, a kuruczokhoz *magyarúl* szólt s így egyetlen egy nap három nyelven tartott gyönyörű beszédeket¹. A német, cseh és az olasz nyelvekben nem vitte annyira, hogy szónoklatokat tarthasson; de mindenesetre ama magyarok közé tartozott, kik — mint *Bercsenyi*, *Kossuth*, *Apponyi* — több nyelven egyenlő szónoki sikereket arattak. Ez nála annál nagyobb érdem, mert Neuhausból Bécsbe s onnan hazakerülve, csak akadozva, hibásan beszélt magyarúl; holott már 19 esztendő korában beiktatták sárosvármegyei főispánnak s így nemcsak latin orációkat, hanem magyar szónoklatokat is vártak tőle.

Sárosvármegye szeretettel bocsátotta meg beszéd közben ejtett hibáit s örök büszkesége, hogy ő nevelte Magyarországnak egyik legnagyobb szónokát. Zemplén- és Abaujvármegyék, kik őt 1708-ban a maguk kebelében hallhatták, már egész teljességében hódoltak szónoki képességeinek².

A szabadságharcz kitörése óta a nép és a katonaság szent áhitattal hallgatta. 1703 június 17-étől 1711 januárius 31-éig a néphez és a katonasághoz intézett 12 beszédének emlékezete maradt fenn. Főképen a teljes szövegében ösmert *gyömrői beszéd*³ tanúsítja azt a gondot, melyet szónoklatainak művészi szerkesztésében oly szerencsésen tudott egyesíteni a közvetlenséggel, mely pedig annyiszor csábít pongyolaságra. Hatalmas, szép, fejedelmi okos beszédnek mondhatjuk ezt is, a hogy a *nagykárolyi* hadiszemlén 1708 februárius 6-án tartott beszédét az egykorúak mondták⁴. Előadásához bizonyos politikai bátorság és nyíltság kellett; mert a hadak demoralizációjának az a kiméretlen ostromozása, melylyel mindakettőt kezdte, olyan lelkierőt és önbizalmat követelt, a milyennel Jézus verte ki a kufárokat a templomból. A beszéd

¹ *Rákóczi-tár*, I. 228—9. l.

² U. o. I. 167—8. 110. Archivum Rákóczianum, II. 217, 221, 223. l.

³ Szövege: *Toldi István*, A magyar politikai szónoklat kézikönyve, XXIX. l. *Hanthó*, Történelmi Olvasókönyv, 107—8. *Beöthy Zsolt*, A magyar nemzeti irodalom története ism. I. 256—7. *Szalay*, VI. 249—250. *Horn François* Rákóczi, 228—9. l.

⁴ *Beniczky* naplója, Rákóczi-tár, I. 96. *Szaniszló* naplója, Történelmi Tár 1890. 494—5. l.

közepén megmagyarázta, mire vállalkozott, mi ennek a szabadságharcznak igazi célja. S a végén megkapó szavakban hitta fel őket a haza és a szabadság védelmére. Ez az elrendezés egymaga is mutatja, mennyire tisztában volt nemcsak népszónoki, hanem népvezéri föladataival is. Dorgált, meggyőzött, lelkesített egy rövid negyedóra alatt, mint a ki nagyon jól érezte, hogy joga van mindegyikhez, sőt hogy csak neki van joga. Micsoda elemi erő van szavaiban, a mikor a *nagykállói* hadiszemlén (1710 januárus 21-én) a lanyhákra azzal riad, hogy az utolsó mérkőzés előtt állanak: őseink régi dicsőséges példáit kell követniök; a gyáván megfutót saját bajtársának kell lelőnie, levágnia¹. „Itt az idő — szólott hozzájuk *Kisvárdán* is², hogy dicső halállal haljunk meg inkább, mint sem a német járma alá vessük magunkat.“

Különösen népies és katonai beszédeiben gyakran említette önmagát; hivatkozott szenvedéseire, áldozataira, nagy terveire, végső elszántságára. De nem hivalkodás, nem hiúság ez olyan vezérben, ki nagyon jól érezte, hogy a szabadságharc minden sikerét tőle, az ő bátorságától, okosságától, szerencséjétől remélik. Mivel buzdíthatott volna jobban, mint a maga példájával? Saját halhatatlan lelkét szerette volna belélehelni nemzetébe, hogy mindenkinek erében ugyanazon szent lelkesedés tüze forralja föl a vért; s mégis a maga bírójává teszi nemzetét, katonáit. Áldozzák föl személyét, adják az ellenség kezébe, nem bánja: csak szabadságot szerezzen vele nekik és nemzetének. S a végső pillanatban, az *olcsvai* beszédben is, (1711 januárus 31) áldozatul áll tisztjei elé: „Ha balítélettel vagytok felőlem, ime, előttetek vagyok, uraim! Cselekedjetek velem, a mit akartok; lelketekre hagyom magamat . . .“ Saját akaratának a nemzet akaratá alá való ilyen alárendelése mindenkor meggyőzte hallgatóit, hogy beszédeiben és tetteiben nem saját személyének, hanem magyar nemzetének javát, dicsőségét keresi.

Katonai beszédein kívül ezt különösen *országgyűlési szónoklatai* bizonyítják. 1705—1709 közt a szécsényi, marosvásárhelyi, ónodi, egri, sárospataki, huszti teljes vagy részleges országgyűléseken, öt év alatt, tehát hat összejöveten, a mennyire tudjuk, körülbelül 34 beszédet tartott. Megnyitó és bezáró szónoklatait a trónról, a többit a zöld asztal mellől, ülve vagy állva tartotta. A tűz és lelkesedés trónbeszédeiből sem hiányzott. Különösen „gyönyörűség“nek tartották az erdélyi fejedelemségbe történt beiktatásakor mondott „peroratióját“. De nem hiányzott a tűz és lelkesedés a legszárazabb közgazdasági kérdések fejtegetéseiből sem. Csodálatosan tudott alkalmazkodni a tárgy természetéhez, de a tárgyat is csodálatosan alkalmazta a maga természetéhez. Mindig Rákóczi volt, a ki szólott; mert a maga eszméit, gondolatait hirdette akár mint fejedelem, akár mint mágnás, vagy inkább, — a hogy maga mondta — „mint a haza javáért buzgó polgár“ beszélt.

Alig volt a közéletnek kérdése, melynek megoldását magvas, alapos fejtegetésével meg nem könnyítette volna. A házszabályok, a

¹ *Beniczky* naplója, Rákóczi-tár, I. 228—9. l. ² Rákóczi Emlékiratai, 289. l.

vallásügyek, a templomok visszaadása, a szabadság régi harcosainak kárpótlása, az igazságszolgáltatás gyorsítása, a közadózás és a közteherherviselés, a rézpénz, az újonczozás, a dézsma stb. dolgában valósgatos szakembernek bizonyult, ki széles ösmereteivel fejedelmi tekintélyének fölhasználása nélkül is tudott hatni és meggyőzni. A vitába majdnem mindig új szempontokat vitt; azonban különösen a közteherherviselés sürgetése közben mutatkozott az újkor és az új eszmék emberének. Valóban, méltatlan dolog arról vádolni őt, hogy nevéhez nem fűződik olyan demokratikus alkotás, mint a Bocskayéhoz a hajdúk letelepítésével. A közteherherviselés, az egyenlő megadóztatás ügyében az ónodi országgyűlésen (1707 június 4-én) Zemplénnvármegye közgyűlésén (1708 márczius 16-án), az egr-i konventben (1708 május 21-én) és a sárospataki országgyűlésen (1708 november 28-án) tartott beszéde a demokraczia történetében is előkelő helyet követel magának.

A mikor Rákóczi az országgyűlésen, vagy a nép előtt férfiakat szólított fegyverbe lstenért, hazáért, szabadságért: mi ragadhatta meg jobban a lelkeket, mint a *köny*, mely szeméből előbugygyant, arczán végig ömlött, mert annyi szenvedést, igazságtalanságot tovább tűrni nem akart? A köny, mely beszédközben az emberiség megváltójának szemében is megcsillant, nem gyöngeség, nem hatáskeresés, hanem teljes átszellemlütség jele volt azoknál is, kiket — mint Rákóczit és Kossuthot — a nemzet a maga megváltóinak nevezett. Rákóczi könyezett, a mikor (1707 június 6-án) az ónodi országgyűlésen lemondott vezérlő fejedelemségéről, majd midőn (június 22-én) az országgyűlést berekesztette; a pataki templomban (1709 május 26-án) zokogva ajánlotta a nemes ifjak zászlaját a seregek urának pártfogásába; Olcsván (1711 januárius 31-én) sok könyet hullatott hazajáért, mikor a haditanácsban a szomorú helyzetet vázolta¹. Gróf Pállfy János tábornagy (1711 februárius 17-én) gúnyolta is, hogy *fegyvere a szónoklat és a sírás*². De nem lett volna szabad felednie, hogy a mikor Rákóczi sirt, zordon tisztjei és a rendek is nedvesedni érezték pilláikat s Ónodon halniok kellett azoknak, kik ezt a könyet fakasztották!

Egy-egy beszédében Rákóczi keresztül vezetete hallgatóit az érzelmek minden fokozatán. Mi volna ennek tanulságosabb példája, mint épen a most említett ónodi beszéd, melyben a legprózaibb pénzügyi kérdésnek, a rézpénz értéke emelésének tárgyalása közben ismételt felszólalásai után a hidegséget, a mely eleinte fogadta, a vérontásba átmenő lelkesedésig tudta hevíteni? Százaz számokkal, zárószámadások előterjesztésével forradalmi időkben gyujtóhatást értek el más pénzügyminiszterek is, pl. a francziáknál Necker, nálunk Kossuth; de gyanúsításokkal szemben az országgyűlésen valaki aligha kapott fényesebb elégtételt, mint Ónodon Rákóczi, kit az eszmék egéből egyesek épp úgy a sárba akartak levonni, ahogy három emberöltő mulva Párisban Dantont, a kit számadásainak titkos tételei miatt hurczollak meg. Mindakét esetre szól egy párisi népszónoknak, Gonchonnak megjegyzése: férfiak,

¹ *Beniczky* naplója, Rákóczi-tár I. 12., 17., 200. *Pulay-Károlyi* Sándor önéletrírásában, II. 262. Rákóczi önéletrajza, 195. l.

² *Szalay*, Rákóczi bujdosása, 35. l.

kik igazán rajongtak a hazáért, a hatalmat csak ennek érdekében keresték s a módokban eltértek, de a lényegben egyetértettek: egymásnak kölcsönösen költött hibákat tulajdonítottak a helyett, hogy jobban tartottak volna az útokor gyűlöletétől és szemrehányásaitól, mint a pártoskodók törétől és az idegen szablyától. Ebben a mérkőzésben Rákóczi szónoklata még végzetesebb volt a túrócziakra, mint Ciceroé Catilinára és követőire.

A szenvedélyre kevesebb alkalom nyílt a *magyar és az erdélyi senatusok*, vagy a hadi, közgazdasági és az udvari gazdasági tanácsok ülésein, melyekben a fejedelem szintén szorgalmasan résztvett és saját vallomása szerint „elegét beszélt”¹. Itten nyugodt, okos fejtegetéseivel hatott, pl. a miskolci tanácsülésen (1706 februárius 7-én) a rézpenz ügyében². Erre a nyugalomra nem a hallgatók kisebb száma intette, mert pl. a miskolci és kassai tanácsülések, a vármegyei követek megjelenése következtében, fiók-országgyűlésekké szélesedtek ki; hanem az a körülmény mérsékelte előadása tűzét, hogy inkább meggyőzni, mint lelkesíteni kívánt. De ki nem érezné izzó lelkének egész hevét az erdélyi senatushoz Salánkon 1711 februárius 12-én intézett beszédében³, mely egyúttal utolsó politikai szónoklata volt, mert pár nap múlva már önkéntes számkivetésbe ment.

34 országgyűlési, 12 katonai, 5–5 senatusi és vármegyei, összesen 56 beszédének emlékezete és kivonata maradt reánk; egész terjedelmében csak egy: a gyömrői. Alább megkísérlem ezeket a szónoklatokat csoportosítani és tartalmuk szerint ösmertetni. Ösmertjük a fejedelemnek azt a szokását is, hogy Szilveszter napján az udvari tisztviselők elbucszásánál s újesztendőkör a köszöntéseknél rendszeren beszédet szokott volt tartani⁴; azonban ezekről a kétségkívül politikai tekintetben is fontos nyilatkozatokról nincsenek följegyzéseink.

A fejedelem nemcsak tartani, hanem hallgatni is szerette a szép szónoklatokat. *Bercsényi Miklós, Károlyi Sándor, Ráday Pál, Pekry Lőrincz, Bartha András, Vay Adám, Telekessy Imre, Berkess Antal, Keczer Sándor, Barkóczy Ferencz* koruk leghíresebb szónokai közé tartoztak. Rákóczi szerint az ő fogságában levő *Tolnay Gábornál* sohasem lehetne jobbat feldobolni a pozsonyi királpárti országgyűlésen az ő nevében megbízás nélkül tehető kemény beszédekre⁵. De megtörtént, pl. 1707 június 6-án a rézpenz ügyében, hogy az ellenzék valószínűsége obstruált, „nem gondolván a fejedelem sok szép declaratioival, szíves expectoratioival.”⁶

Semmiben sem korlátozta a *szólás szabadságát*. A szécsényi országgyűlésen boldognak mondta magát, hogy szabadon tanácskozhatnak ügyeikről s a szólásszabadság érdekében, kivált a személyét érintő kérdésekben, vissza is vonult a tanácskozásoktól⁷. Az erdélyi

¹ Rákóczi levele 1708 szeptember 12. Archivum Rákóczianum, II. 321. l.

² Rákóczi Emlékiratai, 174–6. l.

³ Rákóczi önéletrajza, 199–200. l.

⁴ Rákóczi-tár, I. 179–180. Márki: Kurucz újesztendők. Erdélyi Hirlap, 1907. 1.sz.

⁵ Rákóczi levele 1708 március 2. Arch. Rák. II. 177. l.

⁶ Beniczky naplója, Rákóczi-tár, I. 11. l.

⁷ Rákóczi Emlékiratai, 148., 150. l.

országgyűlésről elküldte udvari hadait, hogy a rendek ne tarthassanak valami beavatkozástól¹. Az ónodi országgyűlés megnyitáskor kijelentette, hogy előterjesztéseire nézve mindenkinek a véleményét meghallgatja s nézetét mindenki bátran elmondhatja. Június 6-án maga hitta fel Okolicsányit és Rakovszkyt, hogy Túróczvármegye sérelmeit szabadon adják elő; s midőn személye megbántását a rendek oly véresen torolták meg, nem akarta azonnal tárgyalatni a függetlenségi nyilatkozatot, hogy ez a vérengzés, „a tábornokok helytelen magaviselete“ és az udvari hadak jelenléte a Rendek megfélemlítését ne jelentse. De arra nem volt hajlandó, hogy hasonló esetek meggátlása végett szólni engedje a senatust, melynek szólásjoga ily közgyűlésen nem volt; s nem is tartotta illendőnek, hogy először a kormánytanács szóljon a kormány fejét illető ügyben².

A szólásszabadságot különben a senatusban³, sőt a haditanácsban is megőrizte; pl. Ocskayt itt nem világosíthatván föl, beszélni hagyta⁴. A küzdelem végén azonban megjósolta, hogy ezentúl „ha kit szóra hoz a türhetetlenség, vagy valamely megjegyzett vitézi emlékezet, — minden szava, sőt, ha megáll, az is rebelliónak fog magyaráztatni. Sok hamis tanúvallomás, nyárs, kerék, akasztófa rettegő félelme lesz előtte mindennek“⁵. Jóslata mindamelllett is teljesült, hogy 1711 május elsején a szatmári béke a jövő országgyűlésre biztosította a szabad voxot.⁶

II.

Megyei szónoklatok.

Mint annyi nagy emberünk, II. Rákóczi Ferencz is a vármegyei életben kezdte a politikai szónoklat iskoláját. Atyja, I. Rákóczi Ferencz 1666 július 30-án Sárosmegye örökös főispánja lett. Halála után nem is két héttel, 1676 július 20-án történt először, hogy négyhónapos fia, II. Rákóczi Ferencz helyett az özvegy, mint természetes gyám megbízásából Kazinczy Péter királyi táblai bíró, a Rákóczi-ház főügyésze elnököl Sárosmegye közgyűlésén. A fejedelem még nem volt 19 esztendő, a mikor nagykorúvá lévén, maga vette át vármegyéje kormányát helytartójától, gróf Erdődy Györgytől, a ki őt 1694 június 3-án a nagysárosi kastélyban az urak kitörő lelkesedése közt iktatta be valóságos főispánnak. Ösmerjük Usz Gábor főjegyzőnek a beiktatáskor mondott beszédét⁷; de nem ösmerjük az ifjú főispánnak erre adott válaszát, mely kétségkívül első politikai szónoklata volt. De fenmaradt az első határozat, a melynek kimondásával, mint elnök, először kelt nyilvánosan a nemzeti érdekek védelmére, mert kijelentette, hogy a vármegye a cs. kir. katonaságnak mindaddig nem ad fuvarokat, míg ez jóvá nem teszi a lakosságnak okozott károkat.

¹ U. o. 210. l.

² U. o. 222—3. *Századok*, 1895. 639., 715., 723., 725. Ellenben kökényesdi Vetésy László arról vádolja, hogy a merénylet előre volt készítve, éjjel az ország sátorára kartácscsal megtöltött ágyúkat irányoztak. *Fiedler*, Aktenstücke, I. 292. l.

³ *Rákóczi* levele 1708 szeptember 12. Arch. Rák. II. 321. l.

⁴ *Rákóczi* Emlékiratai, 242. l.

⁵ *Rákóczi* levele 1711 április 18. *Károlyi* önéletírása, II. 384. l.

⁶ U. o. II. 434. l.

⁷ Az ünnep leírásával együtt közli *Thaly*, Rákóczi ifjúsága, 208—217. l.

Másodszor az ifjú főispán már feleségével együtt jött a vármegyébe. 1695 újesztendő napján Keczer Sándor alispán küldöttség élén üdvözölte s meghívta őket a vármegye legközelebbi közgyűlésére; januárius 28-án a határon a fejedelmi párt fényes küldöttség fogadta s a nagysárosi közgyűlésre kísérte. Ettől fogva a közgyűléseken Rákóczinak gyakran nyílt alkalm a szónoki tehetségének ragyogtatására. Magyarul eleinte bizonyára ritkán szólt, mert szégyelte, hogy anyanyelvén hibásan beszél; de kétségtelen, hogy itt szerezte azt a szónoki készséget, melylyel utóbb annyiszor elragadta hallgatóit. Hiszen akkor a sárosiak közt sokkal több volt a magyar, mint manap s az ottani tótók, ruthének közt még mostan is élénken él a magyar apáktól, magyar anyáktól származás emléke¹; a jegyzőkönyvek is többnyire csak magyar szónoklatokat őriztek meg azokból az időkből és csak az a sajnós, hogy ezek közt éppen Rákóczi beszédeit nem találjuk följegyezve..

A vármegyei élethez a fejedelem Sárosban sohasem is lett hűtelen, sőt vezérlőfejedelem korában egyszer, 1708 márczius 18-án, *Zemplén-vármegyében* is felszólalt. Előrebocsátotta, hogy nem úgy ment oda, mint ennek a magyar hazának vezérlő fejedelme, mert ezt nem engedné meg sem a törvény, sem az ő fejedelmi méltósága; a vezérlő fejedelem azonban jobbat nem küldhetett és ezt a dolgot jobban másra másra sem bízhatta, mint a maga titkos tanácsosára, Rákóczi Ferenczre. Ő tehát mint a nemes vármegyének egyik tagja kívánt jelen lenni, hogy ezen közteherviselés alkalmával némely becsúszott tévedést és visszaélést az ő jelenlétében szedjenek rendbe. Azt akarja, hogy a közönséges adónak jármát egyenlőképen húzzák. Az aránytalanságoknak és némely szegény nemes nyomorgatásának kikérülésére orvosságot keresvén, két nap maga is élénk részt vett a rovatok kiigazításában és 19-én külön beszédben búcsúzott el a nemes vármegyétől².

Márczius 28-án megjelent *Abaujvármegye* közgyűlésén is. Látására férfiak, nők még a parasztok sorából is nagy számban jelentek meg a teremben, a honnan őket csak azért nem akarta kiküldeni, hogy „újult sebőket legalább dolgaink bő kifejtésével enyhíthesse“. Önmaga mondja tehát, hogy szónokolt is ezen a gyűlésen s bizonyára ismételten felszólalt, mert „sok volna pennára tenni mindazon rendtelenségeket, a melyeket tapasztalt“³. De megvallotta, hogy ha vármegyei tisztviselő volna, talán az ő fejét is elszédítenék a sok időszerűtlen kívánsággal⁴. Keservesen tapasztalta itt Abaujvármegyében, hogy úgy mondván szájukba rakta, rakogatta a dolgokat, még sem tudják, mihez fogjanak⁵. 1710 nyarán el akart menni Ugocsába is, mégis tudatta a Karokkal és Rendekkel, hogy mivel a pestis és egyéb dolgai miatt gyűlést nem tarthat, maga helyett Vay Adámot küldi közéjük⁶. Elmondhatjuk tehát, hogy 1694-től 1710-ig, tizenhatéven át, a vármegyei életben mint szónok és mint a tárgyalások vezetője, irányadója lankadatlanul részt vett.

¹ Bánó József a Budapesti Hirlapban, 1907. 56. sz.

² Beniczky naplója, Rákóczi-tár, I. 107—8. l.

³ Rákóczi levele 1708 márczius 30. Archivum Rákóczianum II. 217. Rákóczi-tár, I. 110. l.

⁴ U. o. II. 221., 223. l.

⁵ Rákóczi levele 1708 április végén. Arch. Rákóczianum II. 256. l.

⁶ Rákóczi Ugocsához 1710 június 1. Történelmi Tár, 1901. 411. l.

III.

Népies és katonai szónoklatai.

A fejedelem a néphez és a katonasághoz szólt legszívesebben és a legnagyobb hatással.

Első nyilvános szónoklatát tízesztendő korában, 1686 május elsején tartotta. Mikor ugyanis Munkács alól az ostromló németek visszavonultak, a gyermekfejedelem lóháton az egész őrséggel megkerülte a várat. A kapun hazatérve, maga elé hívta a kapitányokat és a hadnagyokat s „igaz hűségöket, fáradságokat szépen megköszönte“¹.

Csak tizenhét esztendő múlva nyílt újabb alkalma, hogy a néphez és a katonasághoz buzdító beszédet intézzon.

Még át sem kelt Lengyelországból a haza határán, mikor Klimiecben 1703 június 14-én két beszédet is tartott a jövetele hírére eléje siető magyar néphez. *Első* buzdító beszédét a parasztok még kételkedve fogadták, mert nem tudták, valóban ő-e a várva-várt fejedelem, a szabadító. Azonban második, hosszú beszédében olyan lelkesen szólt hazaszeretetről és hozzájuk való ragaszkodásáról, hogy minden kétségeköt eloszlatván, menten hűséget esküdtek.²

Szava és lelkesedése erejével a fejedelem azontúl is gyakran ragadta magával a népet, melyhez többnyire mint hadvezér beszélt. Szó szerint ösmerjük azt a gyönyörű beszédét, melyet Károlyi Sándor és Esterházy Dániel elkedvetlenedett katonáihoz 1705 július 3-án, a gyömrői táborban intézett³, mikor arról értesült, hogy hazaszökdőseknek és békére hajlanak.

Nem tudja, fájdalmát vagy méltó bosszankodását közölje-e velök. Az első esetben méltán terjesztheti keserűségét mindazok elé, a kik vele együtt szentelték életüket hazájok dicsőséges szabadságára s mindenöket elhagyván, zászlai alá oly végből jöttek, hogy győzzenek, vagy meghaljanak. A vitézlő rendnek ezt e dicsőséges eltökélését csak a haza ügyén szánakodó szívvel és zokogva szemlélheti. Elfelejtí keserves sorsát, éjjeli, nappali fáradságát, veszedelmek közt forgó állapotát és nem hozza elő eddigi szerencsés hadakozásait. Most azonban oka van a panaszra, mert csorbát ejtettek az ügyön. Azok a vitézek, kik hazájokat vele együtt véres verejtékökkel és vérökkel a régi szabadságot megközelítő állapotba helyezték, hírünket, nevünket, dicsőségünket csaknem eltapodták, mert lágyszívűeket, elfajúltakat tűrtek maguk közt, kik a magyar nevet nem érdemlik. Nagyobb szerencsének tartotta volna, ha a hazát védve, gyarló testét velök egy sírhalomba rakják, mint hogy neki, az élő, de csaknem eltemetett vezérnek, becstelen cselekedetökről kelljen emlékeznie. Mit akarnak? Vérök kimélésével, harczok kerülésével, erősségek elhagyásával, szaladással megmenteni a hazát, és megszerezni maguknak a nyugodalmat,

¹ *Dobay* Zsigmond naplója. Monum. Hung. Hist. Script. XXIII. 431. *Thaly*, Rákóczi ifjúsága, 68. l.

² *Rákóczi* Emlékiratai, 30. l.

³ Közli *Toldi* István, A magyar politikai szónoklat kézikönyve, XXIX. I. *Hanthó* Lajos, Történelmi olvasókönyv, 107—8. *Beöthy* Zsolt, A magyar nemzeti irodalomtörténet ismertetése 2. kiadás, I. 256—7. *Szalay* László, Magyarország története VI. 249—250. *Emil Horn*, François Rákóczi, 228—9. l.

maradékaiknak a megmaradást? Vagy azt, hogy gyalázatos, hallatlan példájok következtében feleségeiket, gyermekeiket, magukat jobbágságra vessék és semmivé tegyenek annyi kiontott magyar vért? Inkább béküljenek meg csalárd ellenségeikkel, kiknek igáját így segítik s akkor ő is leteszi szerencsétlen vezéri tisztét, hogy meggyalázott életet tengereken, pusztákon bujdosva végezze. Vesszen oda őseinek dicsőséges Rákóczi-neve, csak több ilyen gyalázatos napot ne kelljen megsiratnia. Áldozzák föl személyét, adják az ellenség kezébe, nem bánja: csak szabadságot szerezzen vele nekik és nemzetének. Visszamegy a sötét tömlöczbe, melyből Isten keze kiszabadította; a gyászos vérpadra lép, csak elnyerhesse nemzete boldogságát. Engedjék, hogy inkább az ellenség fegyvere ölje meg, mint hogy haldokló, gyalázatos életet éljen velök. De ha van bennök magyar vér és szeretik őt, nem mint urukat, hanem mint atyjokat, társukat, véröket: gyalázatát boszúlják meg ama hazaárulók megbüntetésével, kik nemzetünk és mindnyájunk becsületét gyászba öltöztették. „Magatok pedig, oh fiaim, oh társaim — végezte beszédét, — segítsétek magatoknak boldogulására való ügyekezeteimet; vigasztaljátok elkeseredett szívemet, hogy veletek élet és halál között kereshesem — oly szívvel, a mint kezdetem — hazánk és mindnyájunk szerencséjére, boldogulására czélzó szándékomat. Nem kívánok birodalmat, nem kincset föletek s nem egyebet az igaz magyarhoz illő bátor szívnél, hogy azt magammal összecsatolván, veletek éljek, haljak!”

Igen hatalmas¹, szép, fejedelmi okos beszédet² tartott Rákóczi Nagykárolyban is, mikor 1708 februárius 6-án d. u. 3 órakor az Erdélyből jött vármegyei hadakat megszemlélte.

Kegyelmesen fogadja az Erdélyből kibujdosott nemesség hűségének megmutatását; de fejedelmi szívének nagy keserűségével látja, hogy a kibujdosó nemes vármegyék szófogadatlanok, mert mindnyájoknak ismételve megparancsolta, hogy fölkeljenek, nagyobb részök mégis elmaradt. Úgy veszi észre, hogy ezt éppen azok teszik, kiknek jobban illenék a haza szolgálatában munkálkodniok, maguk helyett azonban a szegényeket dolgoztatják. Mi oka lehet Erdélyország mostani szerencsétlenségének, boldogtalanságának? Jó lelkiösmerettel mondhatja, hogy ő éjjel nappal édes hazánk szolgálatában forgolódott. Azt, hogy az ellenség mostan bement az országba, méltán senki sem tulajdoníthatja az ő erőtelenségének, mert hiszen bőségesen küldött hadakat; hanem néhány önhitt ember tudatlanságának kell azt tulajnonítani. Mióta erdélyi fejedelmi székebe ült, édes hazája sok és terhes fogyatkozásainak, rendetlenségeinek megorvoslásában mindig foglalkozott. Ez világosan kitűnik a marosvásárhelyi törvényczikkelyekből. A mint azonban kijött a hazából, senki sem törődött a törvények megtartásával; sőt azok rontották meg először, a kiknek kötelességük lett volna, hogy másokkal is megtartassák. Nagy fájdalommal és keserűséggel látja mindezt, de behúnyt szemmel többé nem nézhet el efféle kihágásokat. Általános vizsgálatot rendel annak kinyomozására, miért nem hajtották végre a vásárhelyi törvényeket? Elvárja,

¹ Szaniszló Zsigmond naplója. Történelmi-Tár, 1890. 494—5. l.

² Beniczky Gáspár naplója. Rákóczi-Tár, I, 96. l. A beszéd szövegét kettejük följegyzéseinek egyeztetésével adom.

hogy mindenki megmondja az igazságot. Azt a gonosz szokást pedig nem követi, hogy az igazság megmondásáért akárkit is üldözni engedjen. Nagyon jól emlékezik rá, mire kötelezte magát az erdélyi fejedelemségre való beállításakor. Ehhez képest némelyek kívánhatnák is a hazába való bemenetelét; de a két ország ügye annyira egybeforrt, hogy a fennálló körülmények közt önmaga most Erdélylyel külön nem foglalkozhatik és így nem is ment be. Egyelőre tehát az erdélyi hadi dolgok igazgatására parancsoló főtábornoknak teljes hatalommal *Károlyi* Sándort küldi be. Tudja, hogy a gyanúsítások, balvélekedések őt sem kimélik; ő azonban arra kéri őket, hogy bujdosásuk ideje alatt is lelkesedéssel szolgálják a hazát s igéri, hogy ha az ország dolgában Isten megsegíti, fejedelmi kegyességét valamennyien érdemök szerint tapasztalhatják.

Pár nap mulva (februárius 15-én) Gencsen hasonlóképen vigasztalta a Moldvából kijött néhány csapatot¹.

1708 áprilisa végén Munkácson a fejedelem egész udvara jelenlétében fogadta azt a 16 görögényi hőst, ki Horváth György vezetése alatt keresztül vágta magát, míg a többi 49 Ráthonyi Jánossal vitézül elesett. Meleg szavakban köszönte meg hűségüket, magasztalta példás vitézségüket s őket hadainak mintaképül ajánlotta². Ellenben ezzel majdnem egy időben, április 22-én, Szerencsen hosszú beszédben dorgálta meg a nemes ifjak társaságát. Figyelmeztette az ifjakat, hogy hadi és polgári erények szerzésével kell helyreállítaniok régi nemesi családok tekintélyét. A legjobb tiszteket az ő soraikból reméli. Némelyek azonban rossz magaviseletökkel gátolják fejedelmi szándékát. Ügyökben eljárta ugyan a hadi szabályzatokhoz képest, ezáltal azonban elengedi kiszabott büntetéseiket s reméli, hogy illetlen cselekedetekkel többé meg nem fertőztetik a társaságot.³ Szeptember 3-án Maklárón a nemes vármegyék hadai hallgattak hasonló hosszú feddő beszédet, mivel sokan elmaradtak s ezzel büntetés alá estek.⁴ Imaszerű, gyönyörű beszédet mondott 1709 május 26-án a sárospataki templomban, mikor hadainak jelenlétében a nemes ifjak társaságának díszes zászlaját fölszenteltette. Az oltár előtt kezébe vette s égnek emelte a lobogót és azt zokogva, könyezve ajánlta a seregek Istenének: mérsékelje nemzetünkre kiontott méltó haragját s vezesse a haza ügyét diadalra.⁵

Felejthetetlen volt az a jelenet is, a mikor 1710 januárius 21-én Nagykállón a magyar hadakhoz magyar, a lengyelekhez latin, a svéddekhez francia nyelven intézett buzdító beszédeket.⁶

Hosszas magyar beszédében kifejtette fegyverfogásának kezdetét: az Úristen miként boldogította, mikor nem volt a mostanihoz hasonló hada és fegyvere. Isten azonban megbosszulni akarván a sok szegény és árva nyomorgatását és a maga szent nevének káromlását, őt nemzetestül vezette ebbe a nyomorúságba. Messze estek ugyan a korábbi jó ügyekezettől s maguk is úgy tesznek, ahogy az ellenség cselekedett, sőt ebben a feje-

¹ *Beniczky* naplója, Történelmi Tár, I. 98. I

² *Thaly* a Hadtörténelmi Közleményekben, 1891. 15. I.

³ *Beniczky* naplója. Rákóczi-tár, 117. I.

⁴ *U. o.* 157. I.

⁵ *Beniczky* naplója. Rákóczi-tár, I. 200. I.

⁶ *U. o.* I. 228–9. I.

delem is vétkesnek érzi magát; mindazonáltal arra kéri őket: ne bízzanak se a segítő hadakban, se saját sokaságukban; hanem az isteni kegyelemhez ragaszkodván, térjenek meg és vitézek módjára viselkedjenek. Megmutatja, hogy szerencsében, szerencsétlenségben velök lesz; vezérlő fejedelmi tisztjének minden hadi műveletben eleget tesz és velök kíván élni, halni. Gondolják meg, hogy utoljára vonták ki kardjukat. Ne higgyenek az ellenség hizelkedésének. Tovább nem szaladhatnak; tartsák tehát szemök előtt régi dicsőséges eleik viselt cselekedeteit s így várják óhajtott szabadságuk elnyerését. Egyébiránt ha szaladnak, a tisztok pedig előre nem mennek, a közkatonáknak is megparancsolta, hogy megöljék őket. A svédek előtt különösen külföldi tetteiket magasztalta. Nem kételkedett, hogy országunk ellenségeivel szemben is ugyanolyan szívvel és lélekkel harcolnak. Biztosította őket, hogy ha közülök valaki rabul találna esni, kiszabadítására a saját hadaiban követett eljárást alkalmazza. A lengyeleknek viszont a szabadság mellett fölbuzdult ügyekezését dicsérte. Mivel a magyar ügy az ő szerencsétlenségökkel is össze van kapcsolva, ők pedig mindenkor lelkesedtek a magyar szabadságért: mutassák meg mostan is bátorságukat azon ellenséggel szemben, mely az ő szabadságukat is földre taposta. Ha dicsőség kell nekik: előttük van; ha zsákmány: az ellenség nincs messze!

Hadiszemle alkalmával utoljára 1710 végén, Kiszvárdán tartott beszédet.¹ Őt a haza szeretete és a békeesség óhajtása vezeti Vajára, hogy találkozzék Pálffy tábornokkal, ki József király részéről a nemzet minden szabadságának helyreállítását igéri. Látja mindazokat a veszedelmeket, a mik ebből az elhatározásából eredhetnek. De épen ez bizonyítja, hogy minden tőle telhetőt megtesz a nemzet nyugalmanak visszaszerzésére. Ha még sem érhetne cél: itt az idő, hogy dicső halállal haljunk meg inkább, mintsem a német járma alá vessük magunkat! Teljes szövegében ránk maradt az a beszéde, melyet a vajai találkozás után Ólcsván, januárius 31-én a tisztetekhez intézett.² Kijelentette, hogy ha maradásával az ő boldogulásukat akadályozná, kész mindennek elhagyásával csak egy pálczával is kimenni az országból. A mit a gyanúsított Károlyi Sándor Pálffyval alkudozva tesz, az ő akaratából és parancsából történik. Reméli, hogy az ő őszinteségében senki sem kételkedik. „Ha azonban balítélettel vagytok felőlem, ime előttem vagyok, uraim! Cselekedjetelem velem a mit akartok; lelketekre hagyom magamat“. . . . „Ilyen beszédet tévén Rákóczi — úgymond a beszéd ösmertetője — hogy szemei a beszéd közt sűrűn könnyeztek volna, referálják.“

IV.

Országgyűlési beszédei.

Az országgyűlési szónoklat terén a fejedelem már a szécsényi országgyűlés megnyitásán, 1705 szeptember 12-én feltűnést keltett, midőn az ország sátorában a Rendeket „sok jóknak kívánságával igen dicséretesen és rendesen köszöntötte.“ Megköszönte a Rendeknek, hogy szabad akaratukból hozzá csatlakoztak és támogatták erőfeszítéseiben,

¹ Rákóczi Emlékiratai, 289. I.

² Közli Pulay János, Szatmári békeesség. (Károlyi önéletrása, II. 259—262. I.

melyben közel három esztendeje fáradozik, hogy nemzetét az idegen járom alól felszabadítsa. Boldognak érezte magát, mert ügyüket annyira vitte, hogy érdekeikről *szabadon* tanácskozhatnak. Ráday Pál a fejedelem nevében beszámolván az idáig történekről, ismét a fejedelem vette át a szót. A háború idején semmit sem mulasztott el, a mi sok vérbe került szabadságunkkal egyező jó békére vezethetne. A német ellenség csalárd szín alatt már többször kínálta meg békével, ő azonban magától semmit sem kívánt határozni s összehívta a Rendeket. Jelen vannak a császár követei is és bemutatják a császár előterjesztéseit, melyekről határozni a gyűlés feladata. A béke munkáján kívül más dolgokban is *szabad szólása és szavazata van* minden úri és szegény nemesi rendnek. Ő maga ezentúl csak úgy jelenik meg itten, mint az ország egyik mágnása, vagy inkább a haza javáért buzgó polgár. Ezennel leteszi tehát mindazt a hatalmat és tekintélyt, melyet — egyenként letett hűségi esküjök mellett — idáig reá ruháztak. Nem akar előterjeszteni, vagy eléjök szabni semmiféle olyan rendet, a mely szerint gyűléseiket tartásák; hanem mindenben a szerint cselekszik, ahogy ebben az ügyben a Rendek közakarattal végeznek és határoznak. Egyúttal, most már mint a gyűlés egyszerű tagja, kifakadt azon nemesek ellen, kik személyesen meghívatra is otthon maradtak, holott a gyűlés végeztével mindnyájoknak egyenesen az ellenségre kell vala menniök. „Az ilyen nemesek — szólta nemes haraggal — nemtelen legények; mert az ősök kardjával szerzett szabadságokat zsoldosok, jobbágyok, béresek, kocsisok oltalmára bízzák s ezzel a nemességet lealacsonyítják.“¹

Megnyitó beszéde után eltávozott a sátorból, de szeptember 15-én ismét megjelent ottan és két beszédet is mondott. Az elsőben kijelentette, hogy a gyűlésnek két kamarára való oszlását csak úgy szentesíti, ha az az összes Rendek elhatározását jelenti. Erre nagy vita támadt. A szónokok általában véve helytelennek találták a két kamarás rendszert és azt, hogy a Rendek egy része tegnap Radvánszkyt már meg is váiasztotta a követek kamarája elnökének. Hogy a dolgot szélsőségre jutni ne engedje, Rákóczi másodsor is főlshólt és mint magánszemély, szintén kárhóztatta a megtörtént választást. De figyelmeztette a rendeket, hogy éppen ez a közbejótt esemény mutatja a *házszabályok* megalkotásának szükségét. Határozzák el teljes ülésben, miként tartásák a gyűléseket, miként tegyék az indítványokat, miként hozzák és adják ki a határozatokat? Mivel pedig nyilatkozatában senkit sem akar korlátolni, ezennel visszavonúl, hogy a közjóléten kívül egyéb czélok kereséséről ne vádolhassák.² Másnap a gyűlekezet országgyűlési hatáskörrel a szövetséges Rendek konventjének nyilvánította magát, Rákóczit pedig vezérlő fejedelemnek választotta. A fejedelem szép beszédben követte meg a Rendeket idáig megeshetett fogyatkozásaiért és továbbra is ajánlotta magát a nemes ország szolgálatára.³

¹ *Rákóczi Emlékiratai*, 148. l. A szécsényi országgyűlés naplója, Rákóczi-tár, I. 423—4. l. *Lugossy*, Töredék-napló a szécsényi országgyűlésről az *Uj Magyar Múzeumban*, X., 1. füzet. *Csécsi János Acta conventus Szécsényiani* kézírata nyomán *Szalay*, VI. 270—1. l. (A beszéd eltérő szövege ezek alapján egyeztetve.)

² *Rákóczi Emlékiratai*, 150. l. A napló, Rákóczi-tár, I. 424—5. l.

³ Napló szeptember 16-án. Rákóczi-tár I. 425. *Rákóczi Emlékiratai*, 152. l.

Mint vezérlő fejedelem is résztvett a tárgyalásokban. Például szeptember 22-én három szónoklatot tartott a *vallásügyben*. Előbb „szép helyes ratiókkal“ annak elhatározására buzdította a Rendeket, béke legyen-e vagy háború? A mikor *Plathy* Sándor a vallási sérelmek gyógyítását minden egyéb közügynél előbbrevalónak tartotta, a fejedelem „hosszas peroratioval maga mentségére igen dicséretesen felelt:“ esküjét megtartja, de hiában fognak addig a templomok ügyének rendezéséhez, míg a közelgető ellenséget meg nem gátolják. Mikor azonban a Rendekek elhatározták, hogy az ellenállás és a vallás dolgával egy időben foglalkoznak, harmadik beszédében kijelentette, hogy kész segíteni a vallások sérelmein is.¹ Ezt a kérdést azonban egyedül a lelkiösmeret szabadságának és minden vallás szabad gyakorlatának elve alapján kívánta megoldani. Sárarában sokszor négy órahosszat is beszélt a vármegyei követek és nemesek lelkére s ennek köszönhetően, hogy az ügyet három nap alatt a felek belső megelégedésére rendezte.

Október 2-án a szécsényi konvent törvényczikkeinek kihirdetése után a fejedelem „szépen megáldván minden Rendeket“, a gyűlés véget ért.²

Az erdélyi országgyűlésen csak egyszer vett részt, 1707 április 5-én, mikor Marosvásárhelyen királyi fényvel iktatták be fejedelmi székébe. A vásárhelyi mezőn szabad ég alatt emelt trónjáról felelt gróf Pekry Lőrincznek, ki őt az ország nevében köszöntötte.³ „Gyönyörűséges peroratio formán“ fejtegette első sorban is azt, a régi fejedelmek miért kívánták, hogy szabad ég alatt, mindenkitől látható emelvényen iktassák be őket. Azért tették ezt — úgymond — mert a fejedelmek az égnekek kiterjesztett erőssége alá, a földnek színénél feljebb hívattatván: ne felfuvalkodásból, hanem a világot igazgató Isten hívásából merészellenek föllépni. „És ottan is gondolják meg: a népeken való birodalom ámbár szintén fölemelkedett legyen is, de az isteni őrállás és kormányozás által erősítettik meg“. Elmondia azután, gyermekségétől fogva mennyiszor tapasztalta Isten gondviselését. Artatlanul megfogták, rágalmazták; egyedül Isten keze szabadította meg; majd bujdosott, de idegen országból az angyal behozta a hazába, hogy kezére vegye megromlott szabadságunkat. Ezek voltak a láncszemek, a melyek őt a fejedelmi méltóság fölvetelére vezették. Végül kifejtette, miként kívánja az országot igazgatni, a szegényeket, árvákat, özvegyeket oltalmazni s hathatós beszédét azzal fejezte be, hogy sok jót kívánt az ország minden Rendeinek. Ezek nevében *Bartha* András ítélőmester hosszú beszédben fejtegette a jó és rossz fejedelem közt való különbséget. Válaszát a fejedelem Salamon király szavaival kezdte, bölcsességet kérvén az Istentől; végül pedig újból biztosította atyai szeretetéről azt a népet, melyet az Isten a Rendek által hatalma alá helyezett.⁴ És letette fejedelmi esküjét az evangéliumra.

¹ Napló szeptember 22-én. Rákóczi-tár, I. 428. *Rákóczi* Emlékiratai, 154—5. l.

² Napló, október 2-án. Rákóczi-tár, I. 432. l.

³ Beszéde kivonata *Aszalay* Ferencz április 6-iki levelében. Közli *Thaly*, *Rákóczi* Emlékirataiban, 208—9. l. jegyzet.

⁴ *Rákóczi* Emlékiratai 209. l. *Barthának* a beiktatáskor mondott beszédéről április 21-én száz aranyat adott. *Századok*, 1888. 48. l.

Az ónodi országgyűlés megnyitásakor, 1707 május 31-én *Telekessy* egri püspök üdvözlő beszédére a trónon ülve válaszolt.¹ Elmondta, a haza boldogulását mindeddig egyedül ezen magyar nemzet közjává micsoda szíves indulattal és súlyos fáradsággal folytatta és kívánja folytatni. Öröme teljesedett, hogy nemcsak hallotta, hanem látja is a Rendek összegyűlését; de szomorúsággal tölti el, hogy egyes vármegyék és egyéb Rendek ma is távol lévén, megvetik a haza dolgainak előmozdítását és az ellenség nagyobb készülődéseivel nem törődve, azokat mintegy akarva késleltetik. Mielőtt tehát megtenné előterjesztéseit, mik végett a Rendeket egybehívta, megkérdezi, megvárják-e a távollevőket, vagy nélkülök is dolgoznak? Hogy pedig más alkalommal a haza boldogulását hasonló késedelmek ne gátolják, nem kívánnak-e azokra valamely büntetést szabni? A Rendek kimondták, hogy tanácskozásaikat megkezdik s a távollevőket törvény értelmében megbüntetik, mire a fejedelem eltávozott a gyűlésből. Másnap a senatus élén újból megjelent. Intette a Rendeket, hogy szívökre vevén előterjesztéseit és az abban való közjót és megmaradást, azok iránt való jóindulatukat megmutatni törekedjenek. Előterjesztéseit felolvastatván² azoknak egyes pontjaihoz magyarázatokat fűzött egyrészt hogy felvilágosítsa, másrészt hogy megnyerje a Rendeket; végül pedig az egésznek érett és megfontolt tárgyalására kérte őket.³ Még e gyűlésben külön beszédet tartott az eperjesi vértörvényszék vagy a mostani szabadságharc áldozatai családjainak kárpótlásáról is és ezzel kapcsolatban a senatus nevében az *igazságszolgálat* gyorsítására a vármegyék kebeléből 24 bíró választását javasolta.⁴ Június 3-án ismét biztosította a Rendeket⁵, hogy előterjesztései ellen bárki szabadon elmondhatja nézeteit, mert előterjesztéseinek egyetlen célja a közjó előmozdítása.

Ezt fényesen bebizonyította másnap, a mikor legigazságosabb adónak a *közadózást* jelentette ki és azt sürgette, hogy úr és szegény egyaránt adózzék attól, a mije van. Nem lehet megérni sem a kincstári javakkal, sem a bányák és a harminczadok jövedelmeivel. Nagy hírok van ugyan, hoznak is évenként néhány százezer forintot, de elégtelenek a haza nagy szükségeihez képest; mert a tüzérség fölszerelését és a hadak számára való különféle külföldi anyagokat az ország idáig is azokból szerezte meg.⁶

Az ellenzék azonban húzta, halasztotta a dolgot. Valóságos obstrukciót csinált az előterjesztések ellen, „nem gondolván a fölséges fejedelem sok szép *declaratio*ival, szíves *expectatio*ival.”⁷ A rézpénz értéke emelésének tárgyalásakor, a 13 vármegye tiltakozásával kapcsolatban, június 6-án szóba jött az a frondörködés is, mely a túróczi körlevélben mutatkozott. Bercsényi, majd maga a fejedelem is, igaz szívbeli felin-

¹ A bártfai követek naplója az ónodi gyűlésről, Monum. Hung. Hist. Scrip. XXVII. 131—2. l.

² Ezeknek teljes szövege *Századok*, 1894. 635—7. l.

³ Bártfai napló, id. h. 135—6. l.

⁴ U. o. 136. l.

⁵ U. o. 138—9. l.

⁶ *Beniczky* naplója 1707 június 4-én. Rákóczi-tár, I. 10. l.

⁷ U. o. I. 11. l.

dulással fakadtak ki azok ellen, kik a szövetséget megakarják bontani. A fejedelem újból bőségesen utalt reá, elejétől fogva hogyan folytatta a haza dolgait. És most, a mikor remélhetné, hogy annyi éjjeli és nappali nyugtalanságai után legalább köszönetet nyer, zsarnoknak nevezik; s Túróczvármegye azt írja más vármegyéknek, hogy a mostani iga nagyobb, mint a németek korabeli és hogy most még folyamodni sem lehet, mint a császár idejében. Ha tehát a német zsarnok módjára bánt velük, a fejedelem még nagyobb zsarnok. Felszólítja, álljon elő, a kit ő valaha meg nem hallgatott, maga elé nem bocsátott. Vagy melyik az a közteher, mit ő nem a nemes ország javára, ügyünk boldogulására, hanem a maga és erszénye hasznára fordított volna?¹

Rakovszky és *Okolicsányi* túróczy követek hosszas beszéde és a túróczy körlevél felolvasása után a fejedelem hidegvérrel fejtette ki, hogy a mit előadtak, mindaz természetes következése a háborúnak, a melyet a bécsi udvar nyakassága és saját határozatuk következtében szabadságuk visszaszerzéséig kell folytatniok. Meg nem foghatja, mit panaszkodik épen Túróczvármegye, mely a háború kezdete óta alig látott más ellenséget, mint a futó Schlicket s helyzeténél fogva nem is esik a hadak utjában. De világosan kitűnik panaszaiukból, hogy a felsorolt bajok miatt egyeseket vádolnak haszonleséssel. Első sorban bizonyára őt magát. Mert hiszen nagyon érdemtelen lett volna arra a megtisztelő bizalomra, hogy fejökké válasszák, ha elnézte, túrta volna az efféle rendtelenségeket, föltéve, hogy a vármegye mindazt tudatja vele. De kérdi: intéztek-e hozzá és kik ellen intéztek ilyen panaszokat? Ha pedig neki nem panaszkodtak, miért panaszkodtak a vármegyéknek? Túróczvármegye eljárásából nyilván kitűnik, hogy azért nem fordult hozzá, mivel őt magát is bűnösnek, vagy legalább részrehajlónak tartotta. De kérdi: az ő rendelkezésre szedtek-e tőlük a rendes közadónál többet, a melyet minden vármegye elfogadott és kiszabott? Az ilyen merénylet veszedelmes és ellenkezik szövetségünkkel. Túrócz kimutatta, mennyire kételkedik az ő személyében, mikor a helyett, hogy eléje, mint a szövetség fejedelme elé terjesztette volna sérelmeit, a közegyetértéssel tökéletesen ellenkező utakat keresett. Gyógyíttatni akart olyan sérelmeket, miket előadni sem tud. Hiszen azok, miket említett, nem is sérelmek, mert közösek mindnyájunkkal, a kik köteleztük magunkat, hogy mindaddig folytatjuk a háborút, a míg szabadságunkat törvényeink értelmében helyre nem állítjuk. Mindezeknél fogva igazságot és elégtételt kíván a szövetségzett Rendektől azért a méltatlan és becsület-sértő eljárásért, a melyet Túróczvármegye vagy tisztjei ellene, fejedelmök ellen elkövettek.

Hosszú, kinos csend után újból beszélni kezdett. Keservesen esik látnia, — szólt — hogy vonakodnak teljesíteni kérését (a törvényes vizsgálat megindítását), holott az igazság kiszolgáltatását a szövetség utolsó tagjától sem lehet megtagadni.

Mivel azonban a csend tovább tartott, a fejedelemnek azt kellett hinnie, hogy a gyűlés helyesli a túróczyiak eljárását. Elkeseredett és oly

¹ Bártfai napló, id. h. 144—5. l.

haragra lobbant, hogy nem bírta szívébe visszafojtani indulatát, visszatartani könnyeit.¹

„Édes nemzetem! — kiáltott.² — Hát ezt érdemeltem hazám ügye mellett való sok szíves fáradságom után?! Ezt érdemeltem tőled bujdosásaim után?! Életemet, szerencsémeket, mindenemet érted szenteltem föl. Feleségemet, gyermekeimet, szerencsémeket megvetettem. Sőt, a mi több, hozzád való szerelmőkért s virágzó előbbi szabadságodnak helyrehozásáért édes eleim is koczkára vetvén mindenöket, véröket, hitöket feláldozták. S rólam most azt hiszik, hogy hazám kárával kincseket gyűjtök. Nem tehetek mást, mint hogy kezökbe adjam azt a méltóságot, a melylyel a Rende a szécsényi országgyűlésen felruháztak. Visszavonulok erdélyi fejedelemségembe. Készebb vagyok megvonni magamat az ország egyik szögletében, mint hogy a várt köszönet helyett zsarnoknak mondjanak. Nem tűröm, nem szenvedem el! Magammal viszem koporsómba! Mert te tudod, Istenem, hogy igazszívű vagyok és privátumot nem kívánok... Édes hazám, ne szenvedd rajtam ezt a gyalázatot!”

Beszédének most már nagyobb hatása lett, mint maga is óhajtotta; tábornokai szeme láttára vágták le Rakovszkyt, Okolicsányit pedig halálra sebeztek. Másnap, június 7-én, a fejedelem nyílt ülésben tiltakozott az ellen, hogy a történeteket neki tulajdonítsák, mert el sem képzelte, hogy ez legyen a vége. De ha már Okolicsányi vallatására s a túróczi nemesek tartóztatására nézve is határozatok, kérdeznie kell, hogyan kívánnak tovább eljárni? — A Rende a Túróczi vármegye ellen hozott szigorú határozatokkal felelték.³

Június 8-án a fejedelem a *rézpénz és a templomok visszaadása* ügyében szólalt fel.⁴ 10-én kijelentette, hogy a *városok adójának* kivételénél az ő jelenléte nem szükséges.⁵

Június 13-án ő maga indítványozta a Habsburg-háztól való elszakadást.⁶ Hosszú beszédben fejtegette, hogyan áll a haza ügye jelenleg. Az ausztriai ház, mely hazafiakkal kezdte tárgyalni a békét, e hazafiak hálójába akarta keríteni Magyarország szabadságát és a színlelt tárgyalással csak kijátszotta a szövöttek Rendeit. Ennélfogva igen szükségesnek találta, hogy a szövöttek Rende az ausztriai ház és József királyságának ellene mondjanak és megszűntnek nyilvánítsanak minden jogot, melyet az ausztriai ház követel a nemzet fölött. Az indítványt Bercsényi tüzes beszéde után lelkesedéssel fogadták el.⁷ — 18-án is a fejedelem vetette föl azt, vajjon nem volna-e jó, hogy — mikor neki Erdélyországba kell mennie — olyan helytartója legyen, a ki az ő távollétében is folytathatná a politikai, igazságügyi, katonai és gazdasági dolgokat? — A Rende erre Bercsényit választották helytartónak.⁸

¹ Rákóczi Emlékiratai, 219—221. l.

² U. o. 221—2. l. Bártfai napló, id. h. 145. A Nemzeti Múzeumban levő ónodi diarium (Rákóczi Emlékiratai 222. Századok, 1895. 718. l.) A beszéd szövegét e három változat egyeztetésével adom.

³ Bártfai napló, id. h. 147. l.

⁴ U. o. 149—150. l.

⁵ U. o. 155. l.

⁶ U. o. 159. l. Rákóczi (Emlékiratai 223. l.) már nem emlékezett, ő indítványozta-e vagy Bercsényi. V. ö. Századok, 1895. 740—1.

⁷ Rákóczi Emlékiratai, 224. l.

⁸ Bártfai napló, id. h. 165. l.

A fejedelem június 22-én búcsúzott el az országgyűléstől. Elmondta, hogy örömmel lépett az ország sátrába, de még nagyobb örömmel megy ki belőle, mert látja, hogy Isten ő szent felsége a nemes szövetséget Rendeik szívét egységben megtartván, ezt az országgyűlést szerencsésen végződni engedte. Rákóczi e nevezetes országgyűlésen, kisebb felszólalásait nem tekintve, 12 nagyobb szónoklatot tartott. Azután még két részleges magyar országgyűlésen vett részt: az egriben és a sárospatakiban.

Az *egri konventet* (a senatus és a vármegyei követek jelenlétében) 1708 május 21-én nyitotta meg. Beszédében¹ kifejtette: hadakozása elejétől fogva szives indulattal és teljes tehetsége milyen megfeszítésével volt rajta, hogy a közteherviselésben egyiket a másik rovására meg ne terheljék. Mindazonáltal szívére vevén a szegénység sok panaszát, összehívatta a nemes vármegyék követeit, hogy azok a reájok eső összegnek megfelelő kivetéséről beszámoljanak és esetleg a kiigazításról gondoskodhassanak. 23-án a rézpénz árfolyamának helyreállítására,² június 2-án pedig az *adónak* dikák szerint arányosan való kivétele érdekében szólalt fel.³ 8-án a konvent tárgyalásait minden külön beszéd nélkül rekesztette be.

A *sárospataki országgyűlést* 1708 november 28-án szép beszéddel nyitotta meg.⁴ Hálát adott az Istennek, hogy hazafiságukról és a szövetséghez való kötelességükről megemlékezvén, a közhaza javának folytatását ezen országgyűlés alkalmatosságával szívökhöz eresztették és mindenben támogatni készek az ő közjóra irányuló kormányát. December 4-én buzdító beszédet tartott a rendekhez.⁵ Büneinkért Isten igazságos ítéllettel ránk bocsátotta súlyos ostorát. Az ellenség ugyanis észrevelte, hogy szívünk a közhaza javának munkálásában megcsökkent; most tehát olyan fegyverszünetet javasol, melynek következtében szokott fondorlataival bennünket bekerítvén, magát pedig megerősítvén, arra kényszerítsen, hogy bármely ajánlatát elfogadjuk. Így azután idővel nyakunkba vetné a jármot s magunkat maradékainkkal együtt örökös rabságra kárhoznatna. Azért hogy mindezeket megelőzhessük és az ellenséget magyarhoz illendő elszántsággal jó fegyverszünetre és rendes tárgyalásnak megindítására húzhatunk: Istenünkben és igaz ügyünkben bizván, keljünk föl mindnyájan és ezen országgyűlésből induljunk ellene!

A gyönyörű beszéd hatása alatt a rendek életöket és véröket ajánlották édes hazájok szabadságáért. Másnap az ellenállás prózai föltételével, a *hadí pénzsegítség* részleteivel foglalkoztak. A fejedelem azt ajánlotta, hogy a hadakat a leszállított dikák szerint fizessék. Minden vármegye szolgáltassa be a ráeső összeget, akár dika, akár porta, akár más mód szerint veti ki; idővel azonban országosul olyan eljárást szabjanak, a mely legigazságosabb az adó kivétele és beszéde tekintetében.⁶ 7-én viszont azt kívánta, hogy azokra a vármegyékre, melyeket

1 Beniczky naplója. Rákóczi-tár, I. 126. l.

2 U. o. 127. l.

3 U. o. 132. l.

4 Beniczky naplója, id. h. 170. Tsétsi János krónikája. Monom. Hung. Hist. Script. XXVII. 376. l. Tsétsi insignis orationak nevezi Rákóczi beszédét.

5 Beniczky-nél, 172--3. l. Tsétsi nem említi.

6 Beniczky-nél, 173. l.

az ellenség nem háborgatott, türhető összeget vessenek ki és pedig az illető vármegyék megegyezésével; mert nem akarja, hogy a vármegyéket az eddigi módon megterheljék és a szegénységnek panaszra adjanak alkalmat¹ — 12-én a *hadak ujonczozásáról* szólva, hosszasan beszélt a nemzet önmaga iránt való bizalmatlanságának okairól, mire 12000 hajdút ajánlottak meg.² 15-én a fejedelem *országos bőjt* elrendelését indítványozta, melyet a Rendekek azonnal elfogadtak. December 17-én a *dézsmá* ügyében beszélt, hogy a Rendekek ebben is a szegény nép terheinek könnyítésére buzdítsa. Azután, a hozott törvényczikkek felolvasása és szentesítése után, emlékeztette a Rendekek, miért hívta össze ezt az országgyűlést. Biztosította őket, hogy a mint idáig is mindenkor szívesen fáradozott a haza dolgaiban, hazája szeretetétől ezentúl sem távolítja el sem félelem, sem erő, sem szegénység. Szívből kívánta, hogy az Úristen a haza boldogulására mindnyájunkat megsegítsen!³

1709 október 22-én Huszton az *erdélyi Rendekek országos gyűlését* hosszú beszéddel nyitotta meg.⁴ A tanácsuraknak és a Rendekeknek szemökre vetette, az előbbeni időkhöz képpest mennyire megcsökkent a haza szabadsága keresésében való buzgóságuk. Nemhogy táborba szállni akarnának, de restségnek adván magukat, mindenkor szállásba kíváncznak. Ezt az ország szorult állapotában híveitől nem tagadja meg; mivel azonban egymaga, köz-segítség nélkül, semmit sem tehet, egyenlő szívvel az országba való bemenetelének módozatairól ne csak gondolkozzanak, hanem — vele együtt — iparkodjanak is. Hogy pedig azalatt is megélhessenek és kinek-kinek kívánsága meghallgatásra találjon: elvárja a tanácsuraknak az iránt való nyilatkozatát és folyamodásuk beadását.

Országgyűlési szónoklatairól egyéb följegyzéseket ez idő szerint alig ösmerünk. Nem ösmerjük a hadi, közigazdasági és az udvari gazdasági tanácsokban tartott felszólalásait sem.

V.

A senatusban mondott beszédei.

A fejedelem a senatus ülésein nemcsak elnökölt, de gyakran fel is szólalt. „Mivel — írta 1708 szeptember 12-én⁵ — a senatusban széltibe mindenki megmondhatja véleményét, eleget beszélünk“. Nézeteit, akarát ottan mégis inkább eszmecsere, mint szónoklat alakjában nyilvánította. Beszédei rendszeren csak a tanácsülések sorozatának kezdetekor és bevégeztésekor tartott; pl. 1706 januárius 25—februárius 15, Miskolczon, 1706 május 12—19, Érsekújvárt, 1706 november 27—1707 februárius 27-ig Rozsnyón, 1707 május 25—július 4-ig a Körömi-felsíkon, augusztus 11—19-ig Homonnán, december 10—29-éig Kassán, 1708 május 18—június 12-éig Egerben, szeptember 6—15-ig ugyanott, 1709 június 18—július 6-ig Sárospatakon, augusztus 7—9-éig ugyanott, 1711

¹ U. o. 173—4. l.

² U. o. 175. l.

³ U. o. 176—7. l.

⁴ U. o. 220. l. Szaniszló Zsigmond szerint „urunk igen frissen és tudósan perorált“.

⁵ *Archivum Rákócianum*, II. 321.

februáriusában Salánkon.¹ Megtörtént, pl. Kassán 1707 december 22-én, hogy a tanácsban ült reggeli 9-től délutáni 5-ig. Természetes tehát, hogy volt nézete minden előforduló dologról; beszédet azonban csak ritkán tartott; pl. mégis 1707 deczember 17-én Kassán, mikor az adó ügye tárgyalásakor melegen szólalt fel a szegénység érdekében.² Senatusi beszédei közül nagyon emlékezetes az, a mit Miskolczon 1706 februárius 7-én a rézpenz ügyében mondott.³ A senatorok egy része akkor a pénzverő-házak bezáratását és az adó kivetését javasolta. Ezzel szemben a fejedelem figyelmeztette őket, hogy a háború kitörésének fő okai épen az adók és a velök járó sarczások, végrehajtások, bosszantások voltak. A szabadságharcz kitörése óta a nép mondhatni ingyen és önként él mezzi a sereget, mivel a marhatartás és a gabonatermelés jóformán semmijébe sem kerül. Marhája, gabonája eladásából csak nagyon kevés kézpénzhez jut; ezt tehát valóban nem szabad elragadni tőle. A többségtől az adót különben is hiában kérnék pénzben; néhány gazdán kívül csak azok fizethetnének, kiket a táborban zsoldért szolgáló, vagy zsákmányhoz jutó fiaik, rokonaik segítenének; ezek pedig méltán felzúdúlhatnának otthon levő családjaik zaklatása miatt. Ha az érték csökkenését a rézpenz bősége okozná, ezt a bőséget ne a nép, hanem a katonatisztek, nemesek s főkép a nagyurak közt keressék. Mivel pedig ezek nem adóznak, a pénzt ezen az úton bajosan lehetne forgalomba hozni. Nem is fogják mindaddig becsülni és keresni, míg az arany és ezüst módjára nem élhetnek vele. Nem gyűjtenek, nem tartanak olyan pénzt, melyet adósságaik kiváltására, ingatlanok vásárlására, kamatozásra nem használhatnak. Tudja, hogy nagy baj volna, ha a rézpenzt mindezekre alkalmasnak nyilvánítanák; mert anyaga nem ritka és amellett utánozható. Tehát igen nehéz lenne szaporításában a hamis pénzverőket, becsempészésében a külföldi kereskedőket meggátolni; legfeljebb úgy, hogy az idáig használt pénzt valami bajosan hamisítható jegygyel, lebélyegzéssel látnák el. Végre pedig, ha a rézpenznek ez idő szerint kevés is a becsülete, még legalább három esztendeig forgathatják. Ha a háború tovább tart, még mindig módjukban lesz adót kivetni. Legalább addig sem zaklatják adóbehajtással a népet, mely később magát a végsőre elszánni, mint fizetni.

A senatus a fejedelem beszédének hatása alatt kimondta, hogy a régi pénz értékét leszállítja; ezután a libertásokra a Boldogságos Szűz nehezen hamisítható kis képét nyomatja. Oly esetekben pedig, melyekben a szerződés a pénz nemét ki nem kötötte, megengedi, hogy a rézpenzzel adósságot fizessenek, zálogba vetett földeket kiváltsanak és azt mindennemű adásnál, vevésnél használják.

A fejedelem senatusi beszédei között legemlékezetesebb a *salánki* (1711 februárius 12-én). Számot adott benne vezérlő fejedelemmé választása óta elkövetett tetteiről, az ismételve megkísérlett, mindig megíusult békealkudozásokról s a mostani szomorú hadi állapotokról, az orosz szövetség eshetőségéről, a fegyverszünet alatt saját magatartásáról

¹ Sőt még az országból kimenetele után is hirdetett tanácsülést 1711 május 17. és 22. Zalusán. *Archivum Rákóczianum*, III. 665. l.

² *Beniczky* naplója. Rákóczi-tár, I. 125. l.

³ *Rákóczi Emlékiratai*, 174—6. l.

és azokról a körülményekről, mik még nem csekély reményt nyújtanak ügyünk és a háború fölélesztésére.¹ A miskolczi és a kassai tanácsülések — a vármegyei urak csatlakozása következtében — oly népesek voltak, hogy sokan, pl. a külföldi követek, országgyűléseknek tartották. Ha tehát Rákóczi Salánkon nagyon kevés senator előtt is valóságos szónoklatot mondott, alig képzelhetni, hogy népes üléseken szónoklata erejét meg ne mutatta volna.

Az erdélyi tanácsot az erdélyi országgyűlés voltaképen csak 1707 április 21-én állította fel. Vele a fejedelem mindig magyarországi területen tárgyalt. Így 1707 november 27—29 Kisvárdán, 1708 februárius 2—12 Nagykárolyban, július 17-én Taszáron, október 22—november 12-éig Szatmárt, 1709 szeptember 15—19 Munkácson, 1711 februárius 12-én Salánkon. Csak itten mondott beszédének tartalmát ösmerjük.² Figyelmeztette őket, hogy élénk és soha nem múló emlékezetében tartja a marosvásárhelyi beiktatásakor eléje szabott föltételeket, melyek közt lényegesnek tartja, hogy a Rendeke beleegyezése nélkül sohasem mond le a fejedelemségről s arról senkivel sem tárgyal. Jól emlékezik elhatározása őszinteségére, mikor a nyílt mezőn a Rendeke jelenlétében Isten és az egész menyország színe előtt megesküdü a felfeszített Krisztus képmása előtt. Nem is meri tehát kérdezni, mi a kötelessége mint fejedelemnek; csak azt kérdezi: miként fordítsa el azt a végső romlást, melylyel Erdélyt az ellenséges hadak fenyegetik és mit tegyen a háború folytatása érdekében? A szövetség Magyar- és Erdélyország Rendeit egyaránt kötelezi. Romlásuk és a végső veszedelemmel való küzdelmök közös; hiszen mostan is bújdosókkal tárgyal. Neki gondoskodnia kell mindakét ország jólétéről. Előadta tehát, Károlyival együtt mit tett megmentésükre. Ezek után arról kell határozniok: az ellenséggel lehet-e és milyen föltételek alatt kell tárgyalni és békét kötni. Az ő személyét és megválasztását egyáltalán nem kell fontolóra venni; mert ha ők és a Rendeke jónak látják letett esküje alól feloldani, ő viszont kész feloldani őket hűségeskűjök alól, hogy ezen a módon is közreműködjék a fejedelemség nyugalmanak és boldogságának helyreállításában. Hiszen semmit sem óhajt úgy, mint azt, hogy többi szabadságuk megtartásával megmenekedjenek a fejedelemsége megtartása esetén rájuk váró bajoktól. Kérésőkre azonban esküvel fogadta meg, hogy sohasem mond le a fejedelemségről. Ennél a kérsnél olyan szomorú napokban, olyan reménytelenül válságos időkben nagyobb szónoki diadalt nem arathatott. Magyar földön ezzel a diadallal fejezte be szónoki dicsőségét pályáját.

Márki Sándor.

¹ Rákóczi Önéletrajza, 197—9. l.

² Rákóczi Önéletrajza, 199—200. l.